

СИБІРСЬКИЙ ФОРУМ ІЗ ПРОБЛЕМ ВИВЧЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ РОСЛИННОГО СВІТУ ЄВРАЗІЇ

15—19 вересня 2010 р. в Іркутську (Росія) відбулася Всеросійська наукова конференція за участю іноземних учених «Проблемы изучения и сохранения растительного мира Евразии». Конференція була організована Сибірським інститутом фізіології та біохімії рослин СВ РАН, Іркутським державним університетом і Сибірським відділенням Російського ботанічного товариства за фінансової підтримки Російського фонду фундаментальних досліджень. Форум був присвячений пам'яті заслуженого діяча науки Російської Федерації, доктора біологічних наук, професора, бріолога зі світовим ім'ям, невтомного популяризатора науки — Леоніда Володимировича Бардунова (1932—2008).

Постать Л. Бардунова посідає помітне місце в історії російської науки. Його життя і праця тісно пов'язані з Сибіром, якому він присвятив майже 60 років свого життя, — зі вступу до Іркутського державного університету. Перші кроки в науці він робив під керівництвом видатних радянських учених М. Попова та Л. Савич-Любицької. До останніх днів життя Леонід Володимирович активно працював у Східно-Сибірському біологічному інституті СВ АН СРСР (нині — Сибірський інститут фізіології та біохімії рослин СВ РАН), відаючи шану ботаніці своїми науковими і науково-популярними роботами та підготовкою нової генерації дослідників. Тривалий час Л. Бардунов залишався єдиним бріологом на теренах Сибіру. Результати його досліджень — це понад 200 наукових праць, серед яких чільне місце посідають перший для Сибіру «Определитель листостеблевых мхов Центральной Сибири» (1969), монографії «Листостеблевые мхи побережий и гор Северного Байкала» (1961), «Листостеблевые мхи Восточного Саяна» (1965), «Листостеблевые мхи Алтая и Саян» (1974), «Листостеблевые мхи Южного Приамурья» (у співавторстві з В. Черданцевою, 1982), науково-популярні видання «Древние на суше» (1984) та «В поле и за микроскопом» (2007).

Активну наукову діяльність учений гармонійно поєднував з підготовкою лекцій для студентів і широкої громадськості. Саме завдяки Л. Бардунову ботанічна спільнота змогла ознайомитися з роботою його вчителя М. Попова «Основы флорогенетики» (1963), рукопис якої Леонід Володимирович упорядкував, працюючи над архівом ученого. Нетлінним доробком Л. Бардунова є кілька тисяч гербарних зразків із різних куточків Сибіру і прилеглих територій, які він зібрав разом із колегами під час численних експедицій. Сучасні фонди Гербарію (*IRK*) Сибірського інституту фізіології та біохімії рослин СВ РАН, де пощастило працювати авторам публікації, були сформовані фактично заново за участю і під пильною увагою Л. Бардунова — після переформування Лабораторії флори і рослинності інституту, коли більша частина її співробітників

разом із гербарієм М. Попова переїхали до Центрального сибірського ботанічного саду СВ АН СРСР (Новосибірськ). Нині гербарій *IRK* нараховує майже 140 000 одиниць зберігання, відображаючи флору Східного Сибіру, і містить одну з найбільших колекцій мохоподібних Росії (100 000 зразків), причому 70 % матеріалу зібрав Леонід Володимирович. За вагомих внесок Л. Бардунова у створення та функціонування цієї колекції найближчим часом його ім'я буде присвоєно Гербарію *IRK*.

Для того, щоб понад 120 учасників конференції з Росії, України, Болгарії, відчули неповторну красу Прибайкалля, місцем проведення форуму обрали турбазу в селищі Утулик, яка розташована за 150 км від м. Іркутська, на південно-східному березі озера Байкал, біля підніжжя хребта Хамар-Дабан.

16 вересня, в день урочистого відкриття конференції, з привітальним словом до її учасників та гостей звернувся директор Сибірського інституту фізіології та біохімії рослин СВ РАН, голова програмного комітету, доктор біологічних наук, професор Віктор Кирилович Войников. Відтак із доповіддю «Вклад Л.В. Бардунова в изучение Сибири и Дальнего Востока» виступив кандидат біологічних наук Сергій Григорович Казановський — завідувач Гербарію (*IRK*) СІФІБР СВ РАН. Як учень Л. Бардунова і наступник на посаді завідувача гербарію *IRK*, Сергій Григорович вийшов за межі академічної доповіді й не тільки розповів про життєвий шлях і науковий доробок свого вчителя та колеги, про описані ним види сибірських мохів, види рослин, названі на честь Л. Бардунова, а з теплом і щирістю поділився з аудиторією спогадами про Леоніда Володимировича як багатогранну людину, непересічну особистість.

Логічним продовженням доповіді С. Казановського була перша з семи заслуханих пленарних доповідей, присвячена фітогеографії печіночників Південного Сибіру, яку представила Н. Константинова з Полярно-альпійського ботанічного саду-інституту ім. М.О. Авроріна РАН (м. Кіровськ). На пленарній сесії також заслухали доповіді Б.-Ц. Намзалова про типологію та деякі проблеми генезису степів Південного Сибіру (Бурятський державний університет, м. Улан-Уде), М. Гончаров — про збереження герміплазми культурних рослин і їхніх диких родичів в умовах вічної мерзлоти (Інститут цитології та генетики СВ РАН, м. Новосибірськ), В. Мартиненка — про ліси Південно-Уральського регіону та їх природоохоронне значення (Інститут біології Уфимського наукового центру РАН, м. Уфа), В. Мухіна — про біологічну різноманітність, хорологічну структуру біоти ксилотрофних базидіоміцетів гіпоарктичних лісів Середнього Сибіру (Інститут екології рослин і тварин УрВ РАН, м. Єкатеринбург), Т. Макрий — про особливості генезису ліхенофлори Байкальського Сибіру (Центральносибірський ботанічний сад СВ РАН, м. Новосибірськ) і Т. Михайлової (СІФІБР СВ РАН, м. Іркутськ), яка представила результати оцінки забрудненості та стану лісів Байкальської природної території, в тому числі й місця проведення конференції.

Того ж дня було розпочато роботу секцій, яка тривала до 19 вересня. Учасники конференції працювали за такими напрямками: 1) загальні та спеціальні

проблеми вивчення біорізноманітності; 2) використання інформаційних технологій, баз даних; 3) флора і систематика судинних рослин; 4) флора і систематика криптогамних; 5) стратегія збереження біорізноманіття й екологічна просвіта; 6) рослинність Євразії: природна динаміка й антропогенна трансформація; 7) морфологія та репродуктивна біологія, популяційна структура; 8) екологічна фізіологія та біохімія рослин.

Серед доповідей, присвячених проблемам вивчення біорізноманітності, особливу увагу привернули результати досліджень С. Семерикової (Інститут екології рослин і тварин УрВ РАН, м. Єкатеринбург) — «Изменчивость митохондриальной ДНК и биогеография лиственницы сибирской в Монголии и Южной Сибири», О. Аненхонова (Інститут загальної та експериментальної біології СВ РАН, м. Улан-Уде) — «Использование принципа актуализма при оценке климатических изменений растительного покрова» та Н. Міхеєвої — «Распределение видов в ландшафтных зонах полярных пустынь» (Ботанічний інститут ім. В.Л. Комарова РАН, м. Санкт-Петербург). С. Семерикова узагальнила результати порівняльно-генетичних досліджень 12-ти популяцій *Larix sibirica* Ledeb. Західної і Центральної Монголії та Російського Алтаю, які дали можливість зробити припущення про шляхи поширення цього виду в пізньому плейстоцені — ранньому голоцені та напрямки формування сучасної популяції модрини у Прибайкаллі. Все це було проілюстровано низкою карт розповсюдження мітохондріальних гаплотипів *L. sibirica* в межах Сибіру загалом та цікавими фотографіями з місць експедиції до Монголії. Доповідь О. Аненхонова стосувалася використання принципу актуалізму для прогнозування і моделювання змін рослинності у зв'язку з майбутніми кліматичними змінами. Для прикладу доповідач розглянув модель еколого-топологічного розподілу рослинності сопок лісостепу південно-західного Забайкалля. Особливою екзотикою на загальному тлі сприймалася доповідь Н. Міхеєвої про Полярні пустелі та дослідження, проведені на території Росії, Скандинавії, Північної Америки. Вона узагальнила інформацію про видовий склад вищих рослин, мохів і лишайників та їх кількісне співвідношення із 32-х досліджених пунктів циркумполярної зони, що частково представлено у вигляді зведених таблиць. Доповідь ілюструвалася унікальними фотоматеріалами, які продемонстрували приклади типових угруповань цієї частини земної кулі.

Під час роботи секції, присвяченої використанню інформаційних технологій у ботанічних дослідженнях, розглядалися питання створення електронних визначників на прикладі проекту «Зонтичные России», розробки пошукової системи PLANTSBROWSER для роботи з базою даних цифрових зображень рослин (доповідач Т. Остроумова, Ботанічний сад Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова), програмного забезпечення для корекції регіональних фітоіндикаційних шкал (доповідач А. Зверев, Томський державний університет, м. Томськ), оптимізації озеленення міст на прикладі створеної в Хабаровську електронної бази даних «Городские зеленые насаждения» (доповідач Г. Морозова, Інститут водних та екологічних проблем ДСВ

РАН, м. Хабаровськ) та ін. На цій секції ми презентували результати роботи, здійсненої в Гербарії *KW* за грантом Andrew W. Mellon Foundation в межах програми African Plants Initiative/Latin American Plant Initiative (API/LAPI), та впровадження бази даних BRAHMS для роботи з автентичними матеріалами колекції М. Турчанінова. Стосовно впровадження інформаційних технологій у гербарну справу в Україні, відзначимо, що, як і в нашій країні, так і в Росії, активно працюють над створенням різного роду електронних баз даних, спрямованих на розв'язання конкретних прикладних завдань. Застосована нами в процесі роботи з колекцією М. Турчанінова база даних BRAHMS є універсальною, оскільки поєднує широке коло функцій і дає змогу інтегрувати текстову, графічну та іншу інформацію як щодо певного зразка, так і конкретного таксона, а також вести гнучкий пошук у базі.

17 вересня працювали дві найбільші секції конференції, присвячені вищим і споровим рослинам. На жаль, ми не змогли приділити достатньої уваги доповідям секції криптогамних рослин, тому що працювала також аналогічна секція для судинних рослин. Загалом того дня на секції заслухали понад 30 доповідей науковців та аспірантів з питань систематики, флористики, географії вищих та спорових рослин, охорони рослинного світу. Також порушувалися гострі проблеми екологічної безпеки в зонах інтенсивного забруднення та антропогенного впливу. Було розгорнуто стендову сесію (представлено близько 20 постерів), обговорення якої перенесли на засідання «круглого столу».

Оскільки конференція певною мірою демонструвала спектр напрямків досліджень російських учених, ми змогли порівняти тематику наукових робіт в Україні й Росії. Насамперед постають проблеми, спільні для обох країн. Це передусім стосується природоохоронного законодавства, фінансування досліджень, упровадження комп'ютерних технологій тощо. Так, російські науковці відзначили, що Україна зробила значний крок уперед у природоохоронній сфері, коли *Червона і Зелена книги* набули статусу дієвих законодавчих документів. Натомість у Росії діє гнучкіша система фінансування фундаментальних досліджень, що дає можливість вирішувати ширше коло наукових питань. Стосовно російських колег — систематиків судинних рослин, — то дедалі гучніше в їхніх доповідях звучать повідомлення про молекулярні дослідження. Порівняно з Україною, в РФ значна увага приділяється вивченню генетичної мінливості популяцій, що дає науковцям цікавий матеріал для висновків із флорогенетики, фітогеографії, еволюції окремих груп тощо.

По закінченні роботи секцій 18 вересня відбулося засідання «круглого столу», в ході якого обговорювалися актуальні питання російської науки й була підготовлена резолюція конференції. У ній підкреслена необхідність щодо популяризації науки через освітні програми, засоби масової інформації, науково-популярну літературу тощо; поліпшення фінансування державних програм із класичних ботанічних досліджень, охорони й екологічної безпеки навколишнього середовища; створення тимчасових гнучких наукових колективів для вирішення конкретних завдань (як, наприклад, для підготовки *Червоних книг*, *Флор*,

Визначників тощо). Особливу увагу російські колеги звернули на розрив між кількістю наукових публікацій конкретного російського вченого з міжнародним індексом його цитування, що пов'язано не лише з мовним бар'єром, а і з загальним низьким імпаکت-фактором російських періодичних видань. На жаль, ця проблема гостро відчувається і в Україні. Окремим пунктом резолюції виділено проблему стану гербарних колекцій: «Обратить внимание РАН и Минобрнауки на необходимость целевого финансирования Гербариев, а также живых коллекций растений и семян в ботанических садах и специальных хранилищах». На цьому тлі українські колекції перебувають у кращому становищі, оскільки найцінніші з них знаходяться під юридичною і фінансовою опікою Української держави.

У рамках культурної програми для учасників конференції 18—19 вересня були організовані маршрути екологічною стежкою Байкальського заповідника (Бурятська ДАР РФ) та до Байкальського музею ІНЦ СВ РАН (с. Листвянка Іркутської обл.).

Окремо слід відмітити роботу організаційного комітету конференції, яку можна охарактеризувати словами «чітко» й «оперативно». Вагомим підсумком загальної праці став збірник наукових публікацій учасників конференції (784 сторінки), до якого ввійшли матеріали майже 90 доповідачів, авторів 20 постерів та колег, котрі не змогли особисто взяти участь у цьому форумі.

Н.М. ШИЯН, О.М. КОРНІЄНКО